

Naast elkaar of tegenover elkaar

omgaan met cultuurverschillen.

Wanneer de communicatie tussen met jongeren verschillende culturele achtergronden stagneert, zijn begeleiders vaak geneigd het eerst de verschillen onder de loep te nemen. Vaak levert het meer op eerst naar de overeenkomsten te kijken en elkaar van daaruit te begrijpen. Als dat niet toereikend is, kunnen de verschillen onder de loep genomen worden. Het IC/CO-instrument kan daarbij behulpzaam zijn. In dit artikel worden enkele elementen uit dit instrument besproken.

Een Brabants internaat wordt grondig verbouwd en alom klinkt geklaag over de verbouwingsoverlast. Erik en Henk, twee Rotterdamse begeleiders die er werken, schrijven een gedichtje in het mededelingenboek:

Vijfenvijftig lange jaren sloegen kilometers in het rond
 Overal de palen in de grond.
 De stad is af, de heimachien ligt stil, de betonboor zwijgt
 In een oorverdovende stilte waar je de zenuwen van krijgt.
 Ga toch weg met die koerende duiven, gakkende ganzen en roekende roeken.
 Geef ons klinkhamers, cirkelzagen en arbeiders die vloeken!

Lang leve ons internaat dat biedt ons rust en vreugd,
 daar waar wij ons laven aan de liederen uit onze jeugd

Kort daarna krijgt Henk van Erik een mailtje met de titel 'roddel of achterklap'. Hij vraagt daarin in of de 'smerige roddel' waar is dat Henk steeds meer in het Brabants dialect begint te spreken. Henk antwoordt dat wanneer je één keer 'Doei' zegt, je nog geen verraad aan je geboortegrond pleegt en dat Erik maar beter niet kan vertellen wie die vuige leugens rondstrooit, want die zal er danig van lusten.

Het gedichtje, het speelse mailtje en de reactie daarop zeggen veel over processen die zich in interculturele communicatie afspelen. 'In den vreemde' kan de last waar je thuis jaren onder gebukt gaat een haast mythische schoonheid krijgen. Daarbij legt het een dilemma bloot dat veel allochtone jongeren, die zich moeten waarmaken in een andere cultuur aan den lijve ondervinden. Ze zoeken ook een manier om succesvol te zijn, voor zichzelf, hun ouders, hun vrienden. Daartoe richten zij zich vol overgave op de cultuur waarin zij dat succes willen behalen. Of dat nu een school- en bedrijfs- of een nationale cultuur is. Maar op het moment dat het succes duidelijke vormen aanneemt, kunnen zij de kritische blik van het thuisfront verwachten waarin de vraag besloten ligt 'je past je toch niet te veel aan; je hoort toch nog wel bij ons?'. De reactie hierop is bijna altijd een verdedigende.

Aanpassingsvermogen verhoogt je maatschappelijk succes; aanpassingsvermogen met behoud van je eigen identiteit verhoogt je levensgeluk. Trouw aan je eigen wortels, stelt je in staat ook trouw te blijven aan mensen aan wie je zoveel te danken hebt en van wie je zoveel hebt geleerd. Jongeren verdienen het over keuzemogelijkheden te beschikken waarmee zij kunnen schakelen tussen meerdere culturen. Uiteindelijk geeft hen dat de mogelijkheid zich op veel plekken thuis te voelen en de band te bewaren met ouders, familie, jeugd vrienden.

Het succes van de fotograaf Ed van der Elsken was uiteraard te danken aan technische kwaliteiten, maar meer nog de manier waarop hij zijn 'onderwerpen' benaderde. Of het nu om Hells Angels, Tibetaanse monniken of visboeren op de markt ging, Hij stelde hen op hun gemak door een mix van aanpassing zonder daarbij concessies aan zichzelf te doen. Door zich aan anderen aan te passen gaf hij hen constant het idee, 'hé da's een rare vent, maar hij deugt wel'. Op een of andere manier paste hij zich aan aan de anderen, maar behield hij volledig zijn eigen identiteit.

De kracht van aanpassing met behoud van eigen identiteit geldt niet alleen voor allochtone jongeren; het gaat uiteraard voor ieder mens op. Alleen wordt op die kwaliteit een groter beroep gedaan wanneer je in meerdere culturen verzeild raakt. Foutloos communiceren is onmogelijk. Een waarheid die geldt tussen ouders en kinderen, partners in zaken en in liefde, maar die sterker speelt wanneer mensen met elkaar communiceren die op dagreizen van elkaar geboren zijn.

Voor een klein deel bestaat communicatie uit het uitwisselen en begrijpen van woorden; voor het overgrote deel berust het op interpretatie van non-verbale signalen. Fouten zijn onvermijdelijk en de kans daarop is groter bij interculturele communicatie. Nogal wat boeken over communicatie met allochtone jongeren zijn gericht op het voorkomen van fouten. Het leidt tot een breed scala van tips en handreikingen die een goed contact eerder in de weg staan dan bevorderen. Eigenlijk niet meer dan logisch. Wie leest hoe in buitenlanders 'de Nederlander' typeert zal glimlachen om de soms confronterende herkenning: 'hun ouders stoppen ze in het bejaardenhuis en de hond ligt op de bank te slapen'.

Ondanks de vaak rake typering zal niemand zeggen 'hè, dan ben ik ten voeten uit.' Begrijpelijk want het gaat om gemiddelden. En net zo min als de Nederlander met 1,3 kinderen bestaat, bestaat de klompdragende, patat met mayonaise etende tulpenkweker die blowend in een abortusboot over de wereldzeeën vaart en van daaruit met een belerend vingertje de rest van de wereld op haar fouten wijst. Het is stigmatiserend en in feite ook discriminerend wanneer je mensen benadert vanuit enkel hun cultureel perspectief. Je verengt iemand tot een product van zijn cultuur en daarmee doe je hem of haar tekort. Gedrag zit voor een groot deel in je genen en daarbij maakt het niet uit of je in het Atlasgebergte of de Alblasserwaard bent geboren.

Karim, een Marokkaanse jongen, praat minachtend over Nederlandse vrouwen van middelbare leeftijd. Komt dat door de manier waarop 'de Marokkaanse cultuur' aankijkt tegen vrouwen of door het feit dat vele vrouwen wanneer ze een kaneelkleurige jongen met krulletjes zien, hun handtas steviger tegen hun lijf aandrukken?

Wanneer je mensen niet in de eerste plaats vanuit cultureel perspectief wilt benaderen, betekent dat niet dat je die culturele achtergrond moet ontkennen. Die is er wel degelijk en bepaalt voor een groot deel hoe mensen tegen de wereld aankijken. In de pedagogische omgeving geldt dat voor zowel de jongeren als de begeleider. De roep 'probleemjongeren' en 'harde kernen' te benaderen vanuit hun (vermeende) culturele achtergrond wordt sterker naarmate conflicten toenemen. Daarmee toont het aan dat die verschillen meer in het licht komen wanneer we er niet in slagen op een gewenste manier contact te krijgen. Wie doorslaat kijkt altijd eerst of juist alleen naar die culturele achtergrond.

Het IC/C0-model

Om recht te doen aan cultuurverschillen en om miscommunicatie te analyseren ontwierpen Fiddelaers-Jaspers en Nieuwenbroek een model dat aanvankelijk werd toegepast in het

onderwijs: het IC/CO-model, waarbij IC/CO staat voor interculturele communicatie in het onderwijs.ⁱ Het model wierp in de praktijk haar vruchten af en werd mede geïnspireerd door nieuwe inzichten verbreed naar jongerenwerk in de meest brede zin van het woord.ⁱⁱ

De basis van het model bestaat uit drie vragen:

- wat doe ik waardoor de ander zo reageert?;
- wat doet de ander waardoor ik zo reageer? en
- wat is de invloed van de omgeving op ons doen en laten?

Vervolgens stelt het model verdiepende vragen om tot de kern van een communicatief probleem te komen. Het lijkt op het pellen van ui: het eerst komen vragen aan de orde die naar problemen leiden die het meest aan de oppervlakte liggen en daardoor het meest simpel zijn op te lossen. Naarmate het model verder gaat, kom je bij problemen die minder zichtbaar en daardoor minder makkelijk op te lossen zijn.

Digitale taal of verbale taal

Een van die problemen die aan de buitenkant zitten en die vaak snel zichtbaar bestaat uit verkeerd begrepen woorden.

Een Kaapverdiaans meisje wordt in een groep gevraagd of ze wel een eens koortslip heeft gehad. Ze wordt vuurrood omdat zij begrijpt dat het om een koordslip gaat, een tanga. Op de opmerking dat de Nederlandse vlag 's avonds wordt gestreken zegt een jongen dat de Turkse gewoon netjes opgevouwen wordt.

Het gaat hierbij om inhouden, betekenissen die al dan niet verkeerd begrepen worden. Vaak is het voldoende na te gaan of wat er gezegd is goed begrepen is en dat desgewenst bij te stellen door betekenissen duidelijk te maken.

Analoge taal: de relationele laag

Een laag dieper bij het schillen van de ui, komt de analoge taal in beeld. Analoge taal lijkt op lichaamstaal, maar het gaat een stapje verder. Analoge bestaat alles wat iemand doet en laat en dat door een ander geïnterpreteerd wordt. Een leerling kijkt zijn begeleider aan die interpreteert dat gedrag als respectvol, of verlegen, of onbeschoft. Het zegt iets over relaties tussen mensen: ik zie in jou gedrag, in jouw woorden dat jij zo over jezelf en zo over mij denkt. En omdat die gedragsinterpretaties zo breed kunnen zijn, leiden die vaak tot grote misverstanden.

In de kleedkamer krabt Abdelkader aan zijn been terwijl hij zijn trainer strak aankijkt. Hevig geschrokken vertelt de trainer aan een bestuurslid dat hij met de dood bedreigd is: 'Als Marokkaanse jongens naar hun been grijpen zeggen ze je daarmee dat ze een mes in hun sok hebben en je te grazen zullen nemen.'

Voorafgaande aan de voetbalwedstrijd België Turkije vertaalt een Nederlands sportblad een kop uit een Turkse krant: 'Breek de Belgische duivels de benen'. Het liet zien hoe hoog het Turkse fanatisme opliep. Een Turkse jongen wond zich hierover op: 'Het is gewoon een uitdrukking die zegt dat we er helemaal voor moeten gaan. Engelse acteurs zeggen ook 'break a leg' voor ze opgaan, denk maar niet dat ze hopen dat dat echt gebeurt.'

Op digitaal niveau was er geen enkel misverstand, de krantenkop was prima vertaald. Het misverstand zat in de betekenis die er aan gegeven werd. Zijn Turken levensgevaarlijke fanatiekelingen of gewoon mensen die lol in voetbal hebben?

De valkuil is dat misverstanden op relationeel niveau op inhoudelijk niveau worden 'opgelost'. Wanneer een begeleidster een jongere verbiedt het woord 'trut' tegen haar te gebruiken en de jongere volgt verbod op, dan is niet het probleem opgelost, want dat gaat om de relatie tussen de twee, niet om het woord 'trut'. De uitdaging aan de begeleidster is te komen tot een voor beiden aanvaardbare definiëring van hun relatie: 'Hoe denken wij over elkaar, hoe willen en kunnen wij met elkaar omgaan?'

De eerste en misschien wel de belangrijkste stap bij het oplossen van problemen op relationeel niveau is het geven van erkenning: zoek naar het beeld dat de jongeren van zichzelf en van jou heeft en laat merken dat je dat waarneemt. Het zal duidelijk zijn dat dit iets anders is dan gelijk geven. Wie zegt: 'ik zie dat je kwaad op me bent', zegt nog niet 'je hebt gelijk dat je kwaad op me bent'.

Loyaliteit

De diepste laag van het model wordt gevormd door de loyaliteit en met name die tussen ouders en kinderen.

In interculturele communicatie gaat het vaak om wat goed, slecht, mooi, lelijk, logisch, onlogisch is. Wanneer mensen geconfronteerd met andere normen en waarden en wanneer zij voelen dat de normen en waarden die zij van huis uit hebben meegekregen, worden verworpen, zullen zij haast per definitie vast houden aan hun wortels. Die normen hebben zij van hun ouders gekregen en wanneer ze die afwijzen, kan dat voelen als een gevoelsmatige amputatie.

Begeleiders van jongeren werken zelf ook vanuit normen en waarden die zij met de paplepel ingegoten hebben gekregen die ze haast onmogelijk willen of kunnen afleggen.

De kunst voor begeleiders is om eigen normen en waarden te zetten naast die van de ander in plaats van er tegenover. Wanneer ze tegenover elkaar worden gezet leidt dat tot een loyaliteitsconflict en verzet, dat kan eindigen in een verbreken van de relatie.

Een leraar Nederlands vindt het belangrijk dat zijn leerlingen goed voor hun mening durven uitkomen en assertief zijn. Hanife van haar ouders geleerd dat het belangrijk is conflicten te vermijden door je bescheiden op te stellen. Wanneer de leraar zegt 'kom op Hanife je moet beter voor jezelf leren opkomen', brengt hij haar in een conflict: ze moet kiezen tussen de normen van de school of die van haar ouders. Er worden culturen tegenover elkaar gezet. Wanneer de leraar zegt: 'Goh Hanife, jij verstaat de kunst om op een zachtmoedige, voorzichtige manier met mensen om te gaan. Het kan niet anders dan dat je heel veel oplevert. Voel je ervoor dat laatste eens te proberen?' In het tweede geval zet de leraar culturen niet tegenover maar naast elkaar en geeft hij Hanife de kans te kiezen en daarmee trouw te blijven aan haar wortels. Hij geeft haar keuzemogelijkheden.

Een begeleider die een jongere werkelijk de kans geeft loyaal te zijn aan zijn ouders en anderen die hem dierbaar zijn, slaagt er in als hij de belangen van die anderen meeweegt bij zijn doen en laten. Wanneer 'het thuisfront' zich gesteund weet door de begeleider, krijgt de jongere werkelijk ruimte zich aan te passen met behoud van eigen identiteit.

De schrijver is als adviseur/trainer en coach verbonden aan Rigardus in Rotterdam.

Voor informatie: www.rigardus.nl;
Voor contact: j.ruigrok@rigardus.nl

ⁱ Fiddelaers-Jaspers, Nieuwenbroek, *Veelkleurige leerlingbegeleiding*; Houten 1995

ⁱⁱ Jan Ruigrok, *Een wereld van verschil?* Kampen 2001